

ENTREVISTA

**CATALINA CANTARELLAS CAMPS.
L'ENSENYAMENT DE L'HISTÒRIA DE L'ART:
REFLEXIÓ I PASSIÓ**

Maria-Josep Mulet
Universitat de les Illes Balears
Palma, 2022

Catalina Cantarellas. Fotografia de Toni Costa. UIB. 2021.

Preàmbul

La generació, clàssica i innovadora, de Catalina Cantarellas, és segurament una de les més reivindicatives desenvolupades a l'Estat espanyol per a la defensa de la Història de l'Art com a disciplina autònoma (dir-ho el 2022 no és una paradoxa *démodé*, sinó una evidència) i com a espai obert a horitzons de reflexió que han convidat a investigar amb criteris de renovació per així gaudir, rebel·lar-se, reconèixer, observar i establir hipòtesis associades a comportaments socials lligats a situacions que anomenem artístiques, i que han promogut *grosso modo* –poc en el conjunt docent– una immersió alternativa. Al darrere, hi conviuen (en l'acostament superficial que esbossem) puzles de tota casta, des del patriarcal, el mediàtic i el del capitalisme de vigilància fins a l'institucional i acadèmic o el contraoficial i globalitzador.

És la Història de l'Art una ciència –malgrat tants d'opositors contraris a l'evidència– que aporta instruments pertinents per temptejar interpretacions (conjunturals sempre) dels col·lectius socials i que té l'experiència (anterior i actual) d'assolir teories culturals a partir d'un simple paper aferrat al cartró, un retall de diari, uns olis sobre llenços, una proporció geomètrica, unes fustes de carrer, una estructura retaulística, un marès o uns marbres, un jardí, una volta, uns vitralls, una *performance* o uns píxels.

En definitiva, pot l'historiador distingir del teixit complex la institucionalització de l'art o no hi ha més art que l'institucionalitzat?

Potser sia que l'art té el poder (*màgic*, diria Antoni Tàpies) transmissor de vida i de mort, de temps i d'espai, de por i de riure, de pèrdua i de revolució, de falla, al·legoria i metàfora. En definitiva, d'universalisme tenyit de quotidianitat i de quotidianitat tenyida d'universalisme.

Catalina enllaça *a modo suo* sorpresa, estimació i, fins i tot, deixadesa quan esmenta, a tall d'exemple, fragments portadors d'idees de la darrera novel·la de Julian Barnes o quan, amb semblant d'orgull, et diu que la seva passió de l'estiu anterior foren els *Episodios nacionales*. És el seu un tarannà maliciosament enigmàtic, imprevist sovint i expressat estratègicament. Sempre és la seva *maniera*, ennuvolada de fum, això sí.

És una dona que ha fet de la Història de l'Art una professió de recerca, interdisciplinarietat, pensament crític i conservació i defensa del patrimoni cultural.

A més, s'estima fer classes i sorprendre's per a bé de la riquesa creativa i de vegades complexa dels estudiants.

A casa seva

A ca seva, una visió que recordem és l'accés per una escala sinuosa, de fusta i ferro. En una de les sales, hi trobes una prestatgeria negra, infinita, altíssima, que sembla créixer més si la contemples. L'acompanya el trespol geomètric, les rajoles del XIX. A la prestatgeria, llibres rellegits, nous, retrobats, de somriure o tristesa, de vida i silencis, que parlen, aporten anècdotes, memòries i també indiferències. Hi amaguen paraules que donaren i donaran sentit i cos a la conversa, a la lectura d'espai i de pensament, i a la preparació de classes.

Fa por, no per la quantitat de material, que també, sinó per la valentia de pujar i davallar per l'estilitzada, prima i desequilibrada escala que viatja amb tu per cercar el text i l'autor.

Una capçalera obligada i unes respostes

Catalina Cantarellas neix a Palma el 12 de setembre de 1947. Filla major de germanes i germans. Professora jubilada d'Història de l'Art de la Universitat de les Illes Balears. Manté un perfil físic fàcil d'identificar, de cabells curts i arrissats, i prima. De vegades malhumorada, altres riallera.

És una entusiasta polemista, qüestionadora, de veu crítica, amant del debat, l'analítica i l'argument, i que no dubta a tancar-se en la casa immensa com a espai peripatètic d'allò que possiblement li agradi més: conversar, pensar, dubtar, viure la professió amb passió.

I ara sí que encetarem l'entrevista.

Què recordes de la infantesa?

Els records deuen ser semblants a gran part de la generació nascuda a finals dels anys quaranta.

Són els casos dels continus talls de llum, de la pluja, del silenci i de la foscor, i del treball com a subsistència i cultura de l'esforç alhora.

Per ventura, més específica és la memòria d'una tristor generalitzada, en particular la de l'escola i a l'escola. Segurament per això la imatge de la infància com una etapa trista sempre m'ha acompanyat.

On iniciaries els estudis?

Era un centre fundat per un capellà a l'inici del segle XX per combatre el laïcisme. En acabar la Guerra Civil, l'objectiu no tingué competència. Més tard, vaig llegir alguns encomis respecte a l'educació personalitzada que impartien, però sols record les lloes a la submissió, una de les formes de castració. Tanmateix, els he d'agrair l'eficàcia en immunitzar-me de la faramalla de l'Església catòlica.

Tot i que estudiava becada, vaig marxar a l'Institut Joan Alcover, també a Palma, a cursar el Preuniversitari, avui desaparegut. Digueren que partia a la recerca d'un *novio*, afirmació que sintetitza tota una època. A l'Institut sí que hi havia un professorat professional, com Francesca Massot, de Grec, i Daniel Monzón, de Literatura.

Després cursares una carrera universitària. Era una opció freqüent per a les dones de la teva generació i, en concret, per a les de classe obrera?

No, no era l'usual. Crec que les dones es posaven excuses per deixar els estudis: estar-se amb els pares, manca de recursos, etcètera. De fet, veus benpensants digueren als pares que jo ja havia estudiat prou. No en feren cas i foren el suport més ferm en la defensa que el camí era de pròpia elecció.

Vas escollir la Universitat de Barcelona; fou per algun motiu?

Era l'opció lògica. Entre el que vaig aprendre s'hi troba escriure, per primer cop, les cartes en català, encara que de manera incorrecta. Vaig anar a Barcelona el segon any de carrera, el primer el vaig fer lliure per la situació econòmica. Sense que aquesta variés, el desassossec anava en augment; estudiar no tenia res a veure amb obtenir un títol.

Com visqueres l'ambient de Barcelona?

Inicialment, en el segon curs de comunes, no vaig participar gaire en l'ambient universitari perquè treballava de les 13 a les 21 h; després m'ho vaig muntar molt millor. No assistia a totes les classes, però mai em vaig perdre les de José Manuel Blecua, de Literatura. Harmonitzava passatges aparentment diversos com una cançó, crec que dels esquimals, amb fragments de textos grecs, entre altres. Era fascinant. Tot i això, la majoria preferia un sistema d'exposició ordenat, una cosa rere l'altra, així ben bé com els manuals: naixement, influències, obres, etcètera.

A part d'això, Barcelona significà llibertat i alliberament; podies caminar anònimament i l'oferta cultural era extraordinària. Fou una de les etapes en què vaig ser, globalment, feliç. L'illa –un basiot ple d'hotels– era lluny i això em confortava. Barcelona omplia els meus afectes i la meua voluntat. Era universal, *lo nostre* –subterfugi per la neciesa i l'exclusió i sense res a veure amb la globalització– no s'havia formulat.

Per què et vas inclinar a especialitzar-te en Prehistòria?

S'anomenava *Prehistoria e Historia Antigua* i era d'implantació recent. Pareixia l'especialitat més raonable des del moment en què treballava al Museu de Mallorca, a les oficines del qual havia ingressat als quinze o setze anys. Progressivament, vaig alternar-ho amb campanyes d'excavació i inventari de material arqueològic.

A partir de la teva formació acadèmica, Prehistòria, com et passares a la Història de l'Art?

Hi intervingueren dues circumstàncies.

La primera, i més important, és que la Prehistòria mai em motivà prou. El professorat era escàs. El pes requeia en el doctor Joan Maluquer, a qui vaig fer la contra inclús en el tema de la tesi de llicenciatura. Així, abans que dedicar-me a l'especialitat, cursava matèries de formació aparentment aliena com Filosofia, amb Emili Lledó.

La segona circumstància fou la proposta del doctor Santiago Sebastián López d'incorporar-me a la Universitat de Palma, en l'edifici de l'Estudi General Lul·lià, on s'havien instal·lat els pri-

mers cursos de Filosofia i Lletres gestionats per la Universitat de Barcelona. L'oferiment sorgí arran de la coneixença del doctor Sebastián amb el personal del Museu de Mallorca, en particular amb Joan Camps Coll. Vaig trigar a acceptar, no per haver de deixar el Museu, sinó per renunciar a l'ensenyament secundari, que m'agradava molt. Tant és així que uns anys el vaig compaginar amb la Universitat. També vaig seguir col·laborant en alguna excavació, sobretot en la que Joan Camps i Antoni Vallespir duien a terme, sense defalliment, a Calvià, al turó de ses Abelles i al puig de na Morisca, i a la qual anava com a suport afectiu.

Segurament ja tenies algunes nocions d'Història de l'Art quan t'incorporares a la Universitat...

No en tenia cap. La Història d'Art de primer de carrera consistí en dades i dades sense contextualitzar. A Prehistòria, s'oferien matèries com Art Prehistòric i de Pròxim Orient, però foren suficients dues sessions per fugir a correuita. La iniciació en Història de l'Art, la dec al doctor Santiago Sebastián, actiu en l'art del Renaixement, el qual, a Palma, fundà la revista *Traza y Baza*, un títol excel·lent.

I no se t'acudí res millor que passar-te, ja no a la Història de l'Art, sinó a la Història de l'Art d'època contemporània?

Les senderes ignorades sempre m'han temptat. Volia deixar el passat llunyà i atracar-me al present. No obstant això, els suggeriments per al tema de tesi foren rebutjats; la primera opció tractava de la connexió entre les creacions literàries i artístiques contemporànies. La segona, que tampoc progressà, es referia, imprecisament, a l'art del segle XX. Se m'argumentà que una investigació historico-artística requeria un distanciament de cent anys i que calia circumscriure's a l'àmbit local. Per eliminació, vaig anar a parar al darrer terç del segle XVIII i el segle XIX, que era el més immediat que podia treballar. Si hagués tingut nocions d'Història de l'Art, hauria insistit.

Degueres experimentar un canvi en la incorporació a la Universitat...

Sí i no. Sí, a nivell d'estar nits sense dormir per llegir sobre Història de l'Art; sí, perquè el nou món m'era estrany; era un univers masculí que parlava un llenguatge intel·ligible, un llenguatge de futurs èxits –materials, és clar!– que auguraven ventura.

No, pel que fa a l'alumnat, amb qui podia parlar de cinema, de poesia i del bé i del mal, quan encara desconexíem que tot és gris i no blanc o negre.

Tanmateix, el canvi més destacable es produí amb la incorporació del doctor Sebastián a la Universitat de Barcelona. Tingué lloc al cap de dos o tres anys d'estrenar-me en una disciplina en què era una novvinguda. Per afegit, em vaig responsabilitzar –no sé per què: ningú m'ho demanà– de mantenir les matèries d'Història de l'Art. Van passar els anys; els estudis de Filosofia es van traslladar a Son Malferit, i aquí s'incorporaren, per a una estada sempre breu, dos professors numeraris: el doctor Jorge Bernal i el doctor Ignacio Henares. El primer morí, i amb el segon l'amistat i la complicitat continua. Amb tot, era debades continuar a l'espera del *sant adveniment*, això és d'algú que agafés la comesa dels estudis, i, consegüentment, calia retirar-se o assumir la realitat.

I decidires opositar. Encara era el temps en què es presentaven nombrosos candidats i en què els exercicis se celebraven a Madrid...

Quin remei!

Les convocatòries d'oposicions eren molt escasses, i per això en la corresponent es presentaren quasi setanta persones per a cinc places. Vaig tenir un cop de sort en defugir l'enfocament acadèmic, en particular en la prova d'identificació d'imatges. Dificilment ho hagués pogut enllestir d'una altra manera ja que la meua formació no era gens acadèmica.

I avui, tornaries lluitar per implantar l'especialitat d'Història de l'Art a la Universitat de les Illes Balears?

L'impuls per implantar l'especialitat a Palma obeí a les demandes de l'alumnat, que van tenir un pes decisiu. Des d'una perspectiva més reflexiva, i no sols voluntarista, hom es pot demanar si

l'empresa fou encertada. No obstant això, jutjar l'ahir des de l'actualitat és complex i enganyós. D'altra banda, si no vols errar, resta immòbil.

Paraula i taca? És necessari? O només paraula i només taca, independents?

Supòs que el terme taca es refereix a imatge. Si és així, diria que primer és el llenguatge, la paraula, base de la comunicació i de la interpretació de la imatge, de la taca. Un historiador de l'art afirmà, erròniament, que la imatge parlava per si mateixa.

Hi ha una joventut que rep l'etiqueta d'alumnes i que té un paper en la teva vida? Creus que allò important de l'ensenyament són ells o ets tu pensant en l'art?

Pel que fa a la primera qüestió: sí, sens dubte; les alumnes i els alumnes han tingut un paper cabdal. Egoísticament, ja que aprecio el coneixement, fet de raó, sentiment i de no-sé-què, diré que m'han instruït tant ells a mi com jo a ells. Amb tot, al llarg dels anys, les connexions han mudat. Així, en un principi, l'adjectiu *impossible* era absent del diccionari; progressivament, el vaig anar matisant. L'imperi del neoliberalisme esborrà els referents, elogià el lideratge, entronitzà l'empresa, ovacionada des de tots els sectors, inclosos el de l'educació. És un sense sentit, el futur és l'alumnat, la joventut, però és exclòs de qualsevol esfera: cultural, social i econòmica. Davant un avui/demà ple d'incertesa, tampoc els pots enganyar. Mentalment oscil·les entre idees, que, descontextualitzades, diuen: «Te llaman porvenir / y esperan a que tú llegues / como un animal manso / a comer en su mano» i «Habrà palabras nuevas para [una] nueva historia», i les hem de cercar encara que la troballa sigui a llarg termini. Mentre, intentes continuar amb la defensa del pensament crític.

La segona pregunta és difícil. Difícil puix que teòricament el magisteri ha de recaure inexcusablement en el destinatari –més enllà de les proclames sobre això que tant s'esgrimeixen ara. En la pràctica, em tem que, tot i desitjar-ho, no he tingut prou en compte amb qui compartia el discurs, i a voltes he pensat més en l'art com dius tu. En efecte, en els qüestionaris que la Universitat

tramet a l'alumnat per valorar el magisteri del professorat, he sortit, majoritàriament, malparada. És curiós: vaig tenir força empatia amb l'alumnat de secundària i no vaig saber mantenir-la amb l'universitari. Això m'ha produït crisis contínues, fins al punt que, després de més de vint-i-cinc anys d'exercici, vaig pensar seriosament tornar a secundària. Sense que te n'assabentis, allò acadèmic estrangula la creativitat.

Al llarg dels anys, a més de la docència, has participat a diferents comissions tècniques en la gestió del patrimoni. Penses que en la dita gestió es compta de manera adequada amb els historiadors de l'art? Com valores la gestió del patrimoni a l'Illa?

L'adjectiu *adequada* crec que és superflu, senzillament perquè la Història de l'Art, habitualment desconeguda o menyspreada, no es té en compte. Amb les excepcions usuals, recordaren les historiadores de l'art quan el patrimoni era quelcom desinteressant, quelcom més que una moda, un eslògan o un negoci. I encara llavors, amb freqüència, llançaren a la paperera escrits específics: per citar un únic exemple, la inoportunitat de desmuntar Can Solleric per convertir-lo en centre expositiu, en uns anys, meitat dels 70, en què les cases-museu no eren cap novetat.

Amb la creació d'un Servei de Patrimoni adscrit al Consell de Mallorca es podria pensar que la gestió patrimonial ha millorat, però ho ha fet a l'empara de la demanda i de l'impuls europeu abans que del convenciment. És il·lustratiu el fet que l'única Comunitat de l'Estat que no contribuï a les despeses de l'Inventari dels Béns Mobles de l'Església catòlica fos la de les Illes Balears. A més a més, no s'ha adherit a cap altre Pla estatal, i no per un sentiment de pàtria sinó per no posar diners. El gruix dels polítics, en mans dels quals recau la gestió, acostumen a actuar per oportunitat, conveniència o al dictat del políticament correcte, que, com se sap, és la major incorrecció. Amb Unió Mallorquina al front del Servei començà una capavallada que no ha remuntat. Manquen xifrar objectius, rarament s'ha distingit el bàsic de l'anecdòtic, s'ha actuat per acumulació i no per se-

lecció. La conservació del patrimoni no consisteix a amuntegar declaracions, a protegir-ho tot, ni a aplicar, sense fonamentar, visions sectorials, cas de la primacia vigent envers el patrimoni immaterial, o el que diuen que és tal. Cal no confondre divulgació i espectacle, patrimoni i melangia del passat, i cal atendre a la seva diversitat. Can Pueyo s'ha desmuntat, mentre la darrera gran casa senyorial que resta, Can Vivot, té entrebancs per negligència de l'administració. Al marge, queden un caramull de malifetes com l'atemptat comès a Raixa, amb el pretext de rehabilitar-la, pels encarregats de servir el patrimoni.

Per sort, han existit, a tenor de la conjuntura política, organismes amb consciència sobre el particular. En aquesta línia, sempre s'ha de tenir present l'empenta i el coratge de l'Ajuntament de Palma quan enllestí el primer catàleg en el marc del Pla General d'Ordenació Urbana, l'any 1985.

Per què investigues? Val la pena? Et fa dormir o tot el contrari?

Ho faig per plaer i, a vegades, sí, em lleva la son. Ja alguns filòsofs de la Il·lustració, recordant Plató, associaren plaer-delit-dolor. Val la pena, per a qui?, per què? Altrament, investigar forma part de treballar i, en ocasions, desafortunadament, el treball esdevé un subterfugi per a no afrontar la vida.

Per acabar, quina és la causa del teu interès per l'arquitectura?

D'entrada, l'estimació degué ser innata. Si ho he d'explicar, diria que és la manifestació que em possibilita les interrelacions més diverses, traspassen tots els sentits. És composta de perspectives, instants, llum, condicions climàtiques, emplaçament, vibracions, moviments corporals, etcètera, que muten i operen sobre l'objecte.

Cloenda

Les paraules del teu estimat Ángel González:
«Míralo todo bien; eso que pasa no volverá jamás y es ya igual que si nunca hubiese sido.»